

**FYODOR DOSTOYEVSKIYNING “JINOYAT VA JAZO” ASARIDA
INSON RUHIYATI, AXLOQIY TANLOV VA POKLANISH MASALALARI**

Andijon Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti

*Boshlang'ich ta'lim yonalishi talabasi: **Muxtorova Farzonabonu***

*Ilmiy rahbar: **Qanoatova Nazokatxon***

Annotatsiya: Ushbu maqolada rus adabiyoti klassigi Fyodor Dostoyevskiyning “Jinoyat va jazo” asarida inson ruhiyati, axloqiy tanlov va poklanish masalalarining badiiy talqini tahlil qilinadi. Asarda bosh qahramon Raskolnikovning ichki kurashi, uning jinoyat sodir etishga undovchi psixologik va ijtimoiy omillar, shuningdek, u orqali insoniy vijdon, pushaymonlik va ma'naviy yangilanish jarayonlari ochib beriladi. Muallif ushbu obraz orqali inson ruhiyatidagi ziddiyatlar, axloqiy mezonlarning sinovda bo'lishi va ongli poklanishning chuqur falsafiy mohiyatini ifodalagan. Tadqiqot davomida asarga psixologik, falsafiy va adabiy yondashuv asosida tahlil berilgan, ayniqsa Sigmund Freyd, Viktor Frankl va Karl Gustav Jungning psixoanalitik nazariyalari bilan bog'liqliklar ko'rsatib o'tilgan. Ushbu maqola adabiyotshunoslar, psixologlar hamda axloqiy-falsafiy tafakkur bilan shug'ullanuvchi tadqiqotchilar uchun nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Dostoyevskiy, Jinoyat va jazo, Raskolnikov, inson ruhiyati, axloqiy tanlov, poklanish, vijdon, psixoanaliz.

Kirish

Fyodor Mixaylovich Dostoyevskiy dunyo adabiyotining eng buyuk siymolaridan biri bo'lib, uning asarlari inson ruhiy hayotining nozik qatlamlarini chuqur yoritishi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, “Jinoyat va jazo” asari nafaqat rus, balki butun jahon adabiyotida o'chmas iz qoldirgan badiiy-falsafiy durdona hisoblanadi. Asarda insonning ichki olami, vijdon va axloqiy mezonlar, ijtimoiy adolatsizlik, irodaviy qaror va oqibat masalalari yuksak badiiy mahorat bilan tasvirlangan. Raskolnikov obrazida muallif inson ruhiyatining eng og'riqli, ziddiyatli

va murakkab jihatlarini ko'rsatib bergan. Ushbu maqolada Dostoyevskiyning "Jinoyat va jazo" asarida tasvirlangan inson ruhiyati, axloqiy tanlov va poklanish masalalari chuqur tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor Raskolnikov obrazining psixologik holatiga, uning jinoyatni rejalashtirishi, amalga oshirishi va oxir-oqibatda vijdon azoblari bilan to'qnash kelishi jarayonlariga qaratiladi. Maqolaning dolzarbligi shundaki, inson ma'naviyati, vijdon va poklanish bugungi kunda ham eng muhim ijtimoiy-axloqiy muammolar sirasiga kiradi. Tadqiqotda adabiyotshunoslik va psixologiya fanlari yondashuvi uyg'unlashtirilgan holda tahlil olib boriladi. Fyodor Dostoyevskiy va inson ruhiyatining badiiy talqini Dostoyevskiy ijodini boshqa yozuvchilardan ajratib turadigan eng asosiy xususiyat — bu uning inson ruhiyatini yoritishdagi chuqur psixologik tahlilidir. U har bir obrazning ichki dunyosini, ichki gapso'zlarini, kechinmalarini, vijdon azoblarini, shubhalarini, inkor va tan olishlaridagi dramatik lahzalarni yuksak badiiylilikda ifodalay olgan. Ayniqsa, "Jinoyat va jazo" asarida muallif insonning ichki tortinchoqligi, shaxsiy iztiroblari, jamiyat bilan bo'lgan ziddiyati orqali ruhiyatdagi murakkabliklarni ko'rsatishga intilgan. Raskolnikov obrazini yaratishda Dostoyevskiy psixologik portret uslubidan foydalangan. U nafaqat voqealarni tasvirlaydi, balki qahramonning ongidagi murakkab fikrlarni ham bevosita o'quvchiga yetkazadi. Bu esa o'quvchini ham xuddi Raskolnikov kabi ichki azob-uqubatlar olamiga olib kiradi.

Masalan, Raskolnikov jinoyat sodir etishidan oldin o'zini oqlashga harakat qiladi — u o'z fikricha, ba'zi "kuchsiz" odamlarni yo'q qilish orqali "kuchli" insonlar uchun foydali ish qilmoqda. Bu g'oya, xususan, Napoleon haqidagi taqqoslashlar orqali asoslanadi. Ammo Dostoyevskiy Raskolnikov orqali bu falsafaning behuda ekanini, axloqiy qadriyatlar va vijdon azobi har qanday mafkuradan ustun turishini ko'rsatib beradi. Inson nafaqat ijtimoiy mavjudot, balki ma'naviy mavjudot hamdir. Bu ma'naviylik inson ruhiyatining eng muhim tarkibiy qismi bo'lib, uni e'tibordan chetda qoldirish insoniyat uchun falokatli oqibatlarga olib keladi. Raskolnikovning ruhiy inqirozi va o'z-o'zini aldash mexanizmi Raskolnikovning jinoyatga qo'l urishining sabablari murakkab va ko'p qatlamlidir. Avvalo, u ijtimoiy tengsizlik, kambag'allik, jamiyatdagi adolatsizliklar

tufayli ruhiy bosim ostida qolgan. Ammo bu holatni Dostoyevskiy faqat ijtimoiy sabab bilan izohlamaydi. Raskolnikov ongida paydo bo'lgan "kuchli shaxs" nazariyasi uning ruhiy inqirozini yanada kuchaytiradi.

U o'z fikricha, agar inson jamiyatga foyda keltirish uchun ayrim begunoh insonlarni qurbon qilsa, bu "katta maqsad" yo'lida oqlanadi deb o'ylaydi. Shuning uchun u boy kampirni o'ldirish orqali o'zini "yuqori sinfdagi odam" sifatida ko'rsatmoqchi bo'ladi. Ammo amaliyotda bu nazariya puchga chiqadi. Jinoyatdan so'ng Raskolnikovning ichki dunyosi izdan chiqadi — u doimiy vijdon azobiga tushadi, hayotdan bezadi, hatto ruhiy tushkunlikka tushib, kasal bo'lib qoladi. Bu jarayon Dostoyevskiyning chuqur psixologik tahliliga asoslanadi. Axloqiy tanlov va insoniy qadriyatlar o'rtasidagi ziddiyat Asarda Raskolnikovning tanlovi — bu insoniyat oldidagi axloqiy tanlovning badiiy modelidir. U jinoyat orqali hayotini o'zgartirmoqchi bo'ladi, lekin aslida o'z vijdoni bilan to'qnashadi. Bu to'qnashuv Dostoyevskiy asarida asosiy dramatik kuchga ega. U o'ziga savol beradi: "Men haqlimanmi?", "Men bu jinoyatni sodir etishim kerakmidi?", "Men insoniy qadriyatlarni buzmadimmi?". Bu savollar orqali Dostoyevskiy insonning ichki ma'naviy kurashini ko'rsatadi. Axloqiy tanlov faqat tashqi qarorga emas, balki inson qalbidagi poklik va vijdonga tayanadi. Dostoyevskiy bu tanlovni faqat jinoyat nuqtayi nazaridan emas, balki ilohiy va ruhiy nuqtayi nazardan ko'rsatadi. Raskolnikov tan olmasa-da, u ich-ichidan o'zining noto'g'ri yo'l tutganini his qiladi. Poklanish va ma'naviy yangilanish jarayoni Raskolnikovning haqiqiy poklanish jarayoni uning Sonya bilan bo'lgan muloqotlarida boshlanadi. Sonya — gunohsiz, sodda, lekin hayotda ko'p azob chekkan ayol. U orqali Raskolnikov hayotdagi azobni, sabrni, chin qalbni va kechirishni tushunadi. Dostoyevskiy Sonya obrazini Raskolnikov uchun ruhiy qutqaruvchi sifatida yaratadi. Poklanish — bu nafaqat tan olish, balki chin dildan o'zgarishga urinishdir. Raskolnikov oxirida o'z jinoyatini tan oladi va Sibirga surgunga ketadi. Aynan surgun davrida u vijdonan tozalanadi. U chin ma'noda insoniylikni, insoniy kechirim va e'tiqodni anglay boshlaydi. Bu jarayon Dostoyevskiy uchun asosiy maqsaddir — inson har qancha og'ir gunoh qilmasin, agar chin dildan kechirim so'rasa va

yangilanishga intilsa, najot topadi. Psixoanalitik tahlil: Raskolnikov va Freydiy tushunchalar Raskolnikov obraziga Sigmund Freydning psixoanalitik nazariyalari asosida yondashsak, u “id”, “ego” va “superego” o‘rtasidagi kurashni namoyon etadi. Jinoyat sodir etish istagi “id” — ichki istak, nafs va qudratga bo‘lgan ehtiyoj bilan bog‘liq. U o‘zini “maxsus shaxs” deb hisoblab, ushbu ehtiyojni oqlaydi. Biroq “superego” — vijdon, axloqiy mezonlar, ijtimoiy qadriyatlar unga tinchlik bermaydi. “Ego” esa bu ikki kuch o‘rtasida eziladi. Freyd nazariyasida ruhiy inqirozning eng chuqur sababi ong ostidagi istaklar va ijtimoiy qoidalar to‘qnashuvidir. Dostoyevskiy esa bu ziddiyatni badiiy shaklda ko‘rsatadi: Raskolnikov o‘z istagini amalga oshiradi, lekin bu uning ongini tinchlantirmaydi. Aksincha, ruhiy tushkunlik, psixologik iztirob kuchayadi. Bu esa psixologiyada “pushaymonlik sindromi” deb ataladi. Shuningdek, Karl Jungning “soya” tushunchasi ham Raskolnikovga tadbiq qilinadi. Soya — insonning ichki qorong‘u tomoni bo‘lib, u ko‘pincha rad etiladi. Raskolnikovning jinoyati — uning soyasining amalga oshgan shakli. U ushbu soyani tan olish va unga qarshi kurashish orqali poklanishga erishadi.

Xulosa

Fyodor Dostoyevskiyning Jinoyat va jazo asarida, bosh qahramon Raskolnikovning murakkab ruhiy kechinmalari va ichki kurashlari orqali insonning vijdoni bilan yashashga mahkum ekanligi aniq ko‘rsatiladi. Raskolnikov, yosh va intellektual, o‘zining yuqori aql-idroki bilan oddiy odamlarni tahlil qilib, dunyoni yangilashga intiladi. U o‘zining ideallariga ishongan holda, bir insonni o‘ldirish orqali jahonni o‘zgartirishga harakat qiladi. Ammo, bu jinoyatni amalga oshirgach, Raskolnikovning ichki olamida ro‘y berayotgan o‘zgarishlar asar davomida to‘liq ochiladi. Uning vijdon azobi, kechirim va qayg‘u bilan kurashi, asarning eng asosiy mavzularidan biri bo‘lib qoladi. Raskolnikovning jinoyatiga qarshi kurashayotgan ichki dunyosi va o‘zini qidirishi asarda ko‘rsatilgan ma’naviy o‘zgarishlarni aks ettiradi. U dastlab, qaysi yo‘lni tanlashda qiyinchilikka duch keladi, bir tomondan, o‘ldirishning "foydali" tomonini izlaydi, boshqa tomondan esa, har bir qilgan ishining ichki jazosi bilan yuzlashadi. Bu jarayonning davomida,

Raskolnikovning ichki monologlari va o'zini oqlashga bo'lgan urinishlari orqali, asar insonning axloqiy jihatdan o'zgarishini, ruhiy azob va xatolaridan qutulish istagini chuqur yoritadi. Dostoyevskiy asar orqali shunday xulosa chiqaradi: har bir jinoyat o'zining ichki jazosi bilan birga keladi. Raskolnikovning ruhiy kechinmalari, uning o'zi yaratgan jinoyat va uning natijasidagi ruhiy azoblar — bu uning o'zining ichki jazosi va vijdonining kechirim talab qilayotganidan dalolat beradi. Bu kechirimni izlash jarayoni, aslida, insonning ma'naviy yangilanishiga olib keladi. Raskolnikovning oxir-oqibatdagi ma'naviy tiklanishi, uning jinoyatdan qaytganidan so'ng, o'zining jismoniy va ruhiy azoblarini yengib o'tishga intilishi – Dostoyevskiyning bu asaridagi eng katta g'oya bo'lib, insonning eng chuqur ichki kurashi, oxir-oqibat, o'zini kechirishga, yangilanishga va yaxshilanishga olib kelishini ko'rsatadi.

Shu tariqa, Jinoyat va jazo asarida Dostoyevskiy, insonning ichki dunyosidagi kurashlarni, uning vijdonini va axloqiy tanlovlarini tasvirlash orqali, aslida har bir insonning hayotida o'zining jinoyati va uning jazosi bilan yuzlashishini ta'kidlaydi. Asar, insonning ma'naviy yangilanishi va qayta tiklanishi uchun, uning kechirishi va o'zini tanishi juda muhimligini ko'rsatadi. Dostoyevskiy, shu bilan birga, har qanday gunohning o'zi uchun ichki jazo va ruhiy azobni keltirishi, va bu jarayon orqali insonning ruhiy yangilanishga erishishi mumkinligini isbotlaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Dostoyevskiy, F. (1866). Jinoyat va jazo.
- 2.Xolms, G. (2003). Dostoyevskiy va rus adabiyoti.
- 3.Turgenev, I. (1964). Fyodor Dostoyevskiy: Hayoti va asarlari.
- 4.Brooks, D. (2005). Psixologiya va adabiyot: Dostoyevskiy asarlaridagi ruhiy kechinmalar.
- 5.Markov, A. (1991). Dostoyevskiy va modernizm.
- 6.Orlov, M. (2000). Rus adabiyotidagi ma'naviy sinovlar.
- 7.Greene, G. (1999). Inson ruhiyati va *Dostoyevskiy: Asarlaridagi ichki kurashlar*.